

# KÓFALVI TAMÁS

## Pécsvárad nevéről, különös tekintettel a konvent hiteleshelyi gyakorlatára \*

Pécsvárad települését, illetve az ott működő, a XIII. századtól hiteleshelyi feladatokat is ellátó monostorát a középkor folyamán több névvel is jelölik az írott forrásokban. Jelen vizsgálat arra keres választ, hogy a hiteleshelyi írásbeliség vajon játszott-e szerepet e névváltozatok kialakulásában, fejlődésében, illetve, hogy ez a fejlődés, az újabb névalakok felbukkanása hogyan tükröződött a konvent hiteleshelyi kiadványaiban.

A város legkorábban használt megnevezésének kialakulásában földrajzi elhelyezkedésének volt elsődleges hatása. A település a Kelet-Mecsek legmagasabb hegycsúcsa, a Zengő lábánál jött létre. A hegy nevét a korai középkori latin nyelvű források *Mons Ferreus* 'Vashegy, Vasashegy' alakban említik és ezt a nevet használják magának a településnek, illetve az itt alapított monostornak az azonosítására is. A névhasználat legkorábbi hiteles előfordulása István király nagyobbik legendájában maradt fenn.<sup>1</sup> A szövegben a szerző saját koráról beszélve – és nyilván az akkoriban szokásos elnevezést használva – azt írja, hogy István „... a Vashegy lábánál Szent Benedek atya tiszteletére kolostort alapított, ahol a szerzetesek gyülekezetét ma is erősen tartja a regula szabályzata és múlandó javak is bőséggel szolgálnak fenntartására, úgyhogy nincs híján másnak, mint hogy – az evangélium nyomán – saját és mások lábát moshassa.”<sup>2</sup> A legenda ezen sorai azt tanúsít-

---

\* Jelen tanulmány kutatásait az OTKA F29427 számú pályázata támogatta.

<sup>1</sup> „*Aescricus abbas cum suis honorifice susceptus, ad radicem Montis Ferrei cenobium sub titulo sancti patris Benedicti construxit.*” *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY. I–II. Bp. 1937–38. Reprint: Bp. 1999. (a továbbiakban: SRH) II. 382–383. Az ad radicem montis Ferrei elnevezés szerkezetére és párhuzamaira vonatkozóan l. Kristó Gyula tanulmányát a jelen kötetben.*

<sup>2</sup> Az államalapítás korának írott forrásai. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette KRISTÓ GYULA. Szeged 1999. 280. (A legendát KISDI KLÁRA fordította.)

ják, hogy megírásának idején a település, illetve annak valamiféle előzménye még a primér névtelenség állapotában lehetett.<sup>3</sup> A névhasználat szempontjából is jelentőséggel bír a szakirodalom azon felvetése, amely annak alapján, hogy a legenda több helyen is igen részletes információkkal szolgál a pécsváradi monostor történetét illetően, azt feltételezte, hogy a legenda szerzője pécsváradi szerzetes lehetett.<sup>4</sup> Ez a körülmény, függetlenül attól, hogy a legenda szerzője valóban pécsváradi illetőségű volt-e vagy sem, megerősíti a település korabeli névtelenségének elméletét, hiszen az az írástudó, aki művében több információt közöl Pécsvárad monostoráról, mint a bencés rend magyarországi központjáról, Pannonhalmáról, a monostor megnevezését – ha már létezett volna – minden bizonnyal a település, illetve a monostor saját nevével, és nem közvetett módon, a felette magasodó hegyhez viszonyítva adta volna meg. Az elnevezés ilyen formában történő használata – egy érdekes XV. századi felbukkanást<sup>5</sup> leszámítva – a XIII. század első harmadáig mutatható ki, de a földrajzi szempontú elnevezés mellett sok esetben már ekkor feltűnik a később önálló használatúvá vált névalak. 1224-ben a somogyvári konvent előtt a veszprémvölgyi apácák eladják Sarlós nevű birtokukat Miklós pécsváradi apátnak, akinek megnevezése *abbas monasterii de Subradice montis Ferrei Waradiensis* formában szerepel.<sup>6</sup> 1228-ban II. András

<sup>3</sup> A Kárpát-medencei települések primér névtelenségének állapotát Kristó Gyula még a XI. és a XII. században sem tartja különlegesnek, sőt, a medence peremterületein ennek a helyzetnek a megszűnését csak az ezt követő századokra teszi. KRISTÓ GYULA: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominata. Acta Historica. LV. Szeged 1976. 3–99. (a továbbiakban: KRISTÓ 1976.) 9–10.

<sup>4</sup> CSÓKA J. LAJOS: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp. 1967. 106.: „Pauler Gy. cseh születésű pécsváradi bencésnek tartotta a szerzőt, Bartonick E. és Varjú E. pedig magyarnak. Mi inkább az utóbbiak csoportjához csatlakozunk, mert nem látunk elég okot arra, hogy idegennek nézzük. Magából a műből, annak felfogásából a szerző nemzetiségét nem tudjuk meghatározni, a mű helyesírása pedig azért nem lehet döntő jellegű, mert az Ernst-kódexben szereplő legrégibb, XII. századi kéziratunk nem autográf példány, hanem másolat.” Vö. VARJÚ ELEMÉR: Szent István király legendái. Bp. 1928. 90–93.

<sup>5</sup> A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára (a továbbiakban: DL) 10053. (1413. március 19.)

<sup>6</sup> Az oklevél szövege a székesfehérvári keresztes konvent 1399. évi átiratában maradt fenn. Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják NAGY IMRE, PAUR IVÁN, RÁTH KÁROLY, VÉGHÉLY DEZSŐ. I–V. Győrött 1865–1873.; IPOLYI ARNOLD, NAGY IMRE, VÉGHÉLY DEZSŐ.

király az apátság korábbi adományleveleinek átírása kapcsán szintén a később általánossá váló nevet használja ugyan, de még a földrajzi hely szerinti megnevezéssel együtt.<sup>7</sup> 1230 körül keletkezett az az oklevél, amelynek hitelességét a pécsváradi apát, más egyházi és világi személyek társaságában – pecsétjével is ellátva azt – igazolja.<sup>8</sup> Sajnos a pecsétek közül a pécsváradi apáté – Pósa ispánéval együtt – elveszett, pedig felirata a névhasználat fontos forrása lenne. Az oklevél szövegében az apát *abbas de Ferreo-Monte* formában szerepel.

A település újabb névalakjának használatáról 1212-ből áll rendelkezésre az első hiteles okleveles forrás.<sup>9</sup> Ebben János esztergomi érsek a Hysi apát és két jobbágya – állításuk szerint királyi szerviensek – között támadt perben hoz ítéletet.<sup>10</sup> Az oklevélben az apát már mint *abbas Waradyensis* tűnik fel. A település *Waradinum* – illetve melléknévi formájában *Waradiensis* – nevének rendszeres használata 1215 után, a pécsváradi apát által teljesített pápai megbízások okleveles anyagában kezdődik.

Az első ismert pápai megbízást a pécsváradi apát 1215-ben kapta. Bár a pápai parancslevél nem maradt fenn, a végrehajtásáról szóló válaszlevél azonban igen. Ebből tudjuk meg, hogy a győri püspök a pécsváradi és a bakonybéli apátok pápai bírókként (*iudices ... a domino papa delegati*) jártak el abban a perben, amely a pannonhalmi és a somogyvári apátok közt támadt, s amelynek lezárásaként Erveus somogyvári apát elismeri, hogy birtokain Szent Márton monostorának tizedszedési joga van.<sup>11</sup> Az oklevél szfragisztikai szempontból is értékes forrás,

---

VI–VIII. Bp. 1876–1891. VII. 10.

<sup>7</sup> „... cum privilegium ecclesiae Beati Benedicti Varadiensis, de radice Ferrei Montis ...” Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera GEORGII FEJÉR. I–XI. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: F.) III/2. 118.

<sup>8</sup> A pannonhalmi Szent Benedek Rend története I–XII. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ, SÖRÖS PONGRÁCZ. Bp. 1902–1916. (a továbbiakban: PRT) I. 698. (109. sz.)

<sup>9</sup> Az elbeszélő források közül Szent Gellért legendája ugyan már a XI. századra vonatkozóan a *Waradinum/Waradiensis* formát használja (SRH II. 485., 487., 493.), mivel azonban maga a legenda csak a XIV. században íródott, ezért ennek a névalaknak a használata minden bizonnyal csak a megírás korában bevett forma visszavetítésének tekinthető.

<sup>10</sup> Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. I–XII. Pest–Bp., 1860–1874. VI. 355. (217. sz.)

<sup>11</sup> PRT I. 632–633. (46. sz.)

hiszen mind a győri püspök, mind pedig a bakonybéli és a pécsváradi apátok pecsétje épségben megőrződött rajta. A pécsváradi apát – az oklevél szövege szerint *abbas Waradiensis* – tojásdad alakú pecsétje közepén helyezkedik el, főpapi ornátusba öltözött személyt ábrázol, felirata: + SIGILL. ABBATIS WARADIENSIS.<sup>12</sup> A pecséten szereplő névalak is tanúsítja, hogy ekkor már egyértelműen a *Waradiensis* alakot tekintették hivatalosnak. Ennek az új, sokkal rövidebb névalaknak a használatát erősíthette, hogy annak a pecséten történő elhelyezése is egyszerűbb volt. Legközelebb 1218-ból tudunk ismét pápai megbízatásról. Február 1-jén III. Honorius pápa a pécsváradi, szekszárdi és cikádori apátokat jelölte ki, hogy vizsgálják meg a pannonhalmi perjelnek és konventjének azon panaszát, miszerint a veszprémi püspök Szent Márton monostorának somogyi birtokain is tizedet szed.<sup>13</sup> Az oklevélben a pécsváradi apátot mint *abbas de Waradino* említik. Bár nem pápai parancsra történt, de a pécsváradi apát jogi tekintélyét mutatja, hogy 1222 őszén, a Göncöl spalatói érsek és a pannonhalmi apátság közti birtokcsere egyedül Pécsvárad apátjának (*abbas Waradiensis*) tanúsága mellett zajlik, s bizonyossága jeléül az oklevélre ő is pecsétjét függeszti. Sajnos, e három pecsétből mára mindössze a spalatói érseké maradt fenn, az is csak töredékesen.<sup>14</sup>

1225-ben kétszer is pápai utasítás érkezik Pécsváradra. Először február 13-án, amikor is III. Honorius pápa értesíti a magyarországi főpapokat, hogy mivel a IV. lateráni zsinaton a bencés rend megreformálására hozott határozatokat az apátok és a perjelek nem tartják be, és a háromévenkénti közös káptalani gyűlésen nem jelennek meg, ezért többek között utasítja a pécsváradi (*abbas de Warad*) és a bulcsi apátokat, hogy a generális káptalant még 1225 folyamán tartsák meg a madocsai monostornál.<sup>15</sup> Nem sokkal később, március 10-én a pécsváradi (*abbas Waradiensis*) és a földvári apát a váci püspökkel közösen kapnak megbízást, szintén III. Honorius pápától, hogy ha Demeter ispán Küszén hegyét és a rajta emelt templomot, valamint a Duna szigetén Abdát nem

<sup>12</sup> A pecsét lelőhelye: Pannonhalmi Rendi Levéltár, Capsa 32. P. jelzet alatt.

<sup>13</sup> PRT I. 644. (56. sz.)

<sup>14</sup> PRT I. 656. (70. sz.)

<sup>15</sup> PRT I. 663–667. (76. sz.)

akarná visszaadni a pannonhalmi apátságnak, akkor sújtsák őt egyházi büntetéssel.<sup>16</sup> Két évvel később, 1227. augusztus 20-án fordul ismét a pápa – ezúttal már IX. Gergely – a pécsváradi apáthoz (*abbas Waradiensis*), akit a váci és a nyitrai püspökkel együtt jelöl ki döntőbírónak abban a perben, amely a fehérvári prépost és káptalanja, illetve Pannonhalma apátsága közt a tizedszedés és más dolgok miatt támadt, s amelynek rendezéséről korábban már III. Honorius pápa is rendelkezett. IX. Gergely parancsa értelmében a kijelölt bírának a fehérvári prépostot és káptalant a korábban már elfogadott egyezség megtartására, vagy a kiszabott pénzbüntetés megfizetésére kellett szorítaniuk. Ha pedig a fehérvári prépost és a káptalan mindkettő elől elzárkózna, akkor a kijelölt bírák feladata, hogy megidézzék őket a Szentszék színe elé.<sup>17</sup> 1238-ban szintén fontos feladatot kap a pápától Pécsvárad apátja. A bogumilok és a patarénusok ellen szervezett keresztes hadjárat céljaira szánt adományokat ugyanis neki kell összegyűjtenie.<sup>18</sup>

Pécsvárad névalakjainak használatában tehát először a XIII. század elején következik be – legalábbis ekkortól adatolható – jelentős változás, ekkor váltja fel ugyanis a korábbi, földrajzi szempontú elnevezést az önálló névalak. Ez utóbbinak az eredete valószínűleg a település terepviszonyaival, pontosabban a monostor épületegyüttesének a lakott városrészek fölé magasodásával magyarázható.<sup>19</sup> Ennek a váltásnak egyik legértékesebb bizonyítéka a pécsváradi apátnak a már említett, 1215-ben kelt oklevélen fennmaradt pecsétje, amely már az új elnevezés állandósult voltát bizonyítja. Azt, hogy az új névalak kialakulása mikorra tehető,

---

<sup>16</sup> PRT I. 667. (77. sz.)

<sup>17</sup> PRT I. 683–684. (94. sz.)

<sup>18</sup> F. IV/1. 128–129.; IOSEPHUS KOLLER: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum I–VII.* (a továbbiakban: KOLLER) Posonii–Pesthini 1782–1812. II. 109.

<sup>19</sup> A 'Várad' helynév etimológiájára lásd KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Bp. 1988. II. 731. Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet a Kristó Gyula által is hangsúlyozott nehézségre, hogy tudniillik a -d képzővel kialakult helynevek esetében számos alkalommal nem dönthető el teljes bizonyossággal, hogy a helynév keletkezésében a -d képző mint kicsinyítő, illetve beccző, avagy helynévképző minőségében vett-e részt. KRISTÓ 1976. 85–86. Gállos Ferenc a közvetlenül a monostor lábánál elterülő, Váralja nevű településrész lakóinak nézőpontját véli felfedezni a névadásban. GÁLLOS FERENC–GÁLLOS ORSOLYA: *Fejezetek Pécsvárad történetéből.* Pécs 1988. (a továbbiakban: GÁLLOS 1988.) 61.

annak – fennmaradt előfordulásai alapján – csak *ante quem*-je adható meg, mindenesetre jellemző, hogy a pécsváradi apátnak a megjelölése alaktanilag még a XIII. század első harmadában is eléggé ingadozó, hiszen az *abbas Waradiensis*, *abbas de Waradino*, illetve az *abbas de Warad* alakokkal egyaránt találkozhatunk, sőt a somogyvári konvent 1224-ben és II. András 1228-ban kelt, fentebb említett oklevelei még a hagyományos elnevezést is használják, sőt 1230-ban kizárólag ez tűnik fel.

A XIII. század első két-három évtizede meghatározó jelentőségű volt a monostor fejlődésében. Sajnos, közvetlen források e fontos időszaknak csak egy részletét tárják elénk, a kirajzolódó kép azonban közvetett adatok segítségével tovább árnyalható. Ennek a korszaknak az egyik – forrásokkal is jól alátámasztható – jelensége a pécsváradi apát jogi tekintélyének, és ezzel együtt természetesen presztízsének is fokozatos növekedése. A bencés reform nyomán megszorodott pápai megbízások egyrészt a pécsváradi apátok feltétlen megbízhatóságára, másrészt pedig monostoruk fegyelmének példamutató voltára engednek következtetni. Az apátok, eljárásaik révén, közvetlen kapcsolatba kerültek a magyarországi egyházi szervezet meghatározó személyeivel, s pápai felhatalmazásaik révén ők maguk is előkelő helyet foglalhattak el közöttük.<sup>20</sup> A század eleje az írásbeliség elterjedése szempontjából is fontos periódus a pécsváradi monostor történetében. Egyrészt a gyakori pápai megbízások gyakorolhattak élenkítő hatást az íráshasználatra. Valószínűleg ekkorra tehető az 1015-re keltezett alapítólevél<sup>21</sup> hamisítása<sup>22</sup> – illetve a legújabb kutatások szerint interpolálása<sup>23</sup> – is, amelynek adatai – ha a XI. század elejére vonatkozóan erős

---

<sup>20</sup> A pécsváradi apát tekintélyét mutatja, hogy a beregi sógyezmény megkötésekor 2000 kocka kőszó tárolására kapott felhatalmazást, ugyanannyira, mint Esztergom, Fehérvár, Zirc és Pilis. F. III/2. 320–322. és 329.

<sup>21</sup> Az alapítólevél kritikai kiadása, amely az átiratokról és a kutatástörténetről is pontos rendszerezést ad: *Diplomata Hungariae Antiquissima I. Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY*. Bp. 1992. 63–80. Eszerint az oklevél egyik példányára már a XV. században rákerült a 'hamis' minősítés.

<sup>22</sup> A hamisítás időpontját GALLOS 1988. 38–40. 1220 körülre teszi. A hitelesség kérdése kapcsán lásd még SZENTPÉTERY IMRE: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Értkezések a történelmi tudományok köréből XXIV/10. Bp. 1918.

<sup>23</sup> L. Kristó Gyula tanulmányát a jelen kötetben.

forráskritikával kell is azokat kezelni – a XIII. század elejét illetően értékes információkat tartalmaznak. Az írásbeliséggel és a konvent presztízsével egyaránt összefügg a hiteleshelyi tevékenység megindulása, amelynek ugyan első emléke csak 1254-ből maradt fenn,<sup>24</sup> ezen oklevél tartalmi és formai jegyei alapján<sup>25</sup> azonban a hiteleshelyi oklevéladás megindulását a XIII. század első harmadára tehetjük.<sup>26</sup> Ezek a változások megmagyarázzák, hogy miért épp ez az a korszak lehetett az, amikor a településnek a réginél egyszerűbb, egyedibb és az írásbeliségben könnyebben használható névalakja – elsősorban a pápai megbízások kapcsán kiállított oklevelekben<sup>27</sup> – megjelenik.

A településnek és konventjének elnevezésére vonatkozóan a hiteleshelyi oklevelek a XIII. század közepétől kezdve nyújtanak információkat. A konvent az első fennmaradt hiteleshelyi oklevelében már *conventus monasterii Waradyensis*<sup>28</sup> alakban nevezi meg önmagát. Az ország egyéb írószervei is ezt a nevet használták

<sup>24</sup> DL 86830. Az oklevél szövegének egy, közvetlenül az eredetiről készült átirása is fennmaradt 1400-ból, amelynek kiadója szintén a pécsvárad konvent (DL 78369.). Az oklevél szövegének átiratról készült kiadása: A zichy és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. Szerk. NAGY IMRE, NAGY IVÁN, VÉGHELY DEZSŐ, KAMMERER ERNŐ, LUKSICS PÁL. I–XII. Pest–Bp. 1871–1931. (a továbbiakban: Z.) I. 7–8. (10. sz.) Regesztája: KŐFALVI TAMÁS: A pécsvárad konvent hiteleshelyi oklevelei 1254–1301. In: Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szerk. KOSZTA LÁSZLÓ. Szeged 1998. (a továbbiakban: Capitulum I.) 151. (1. sz.)

<sup>25</sup> Az oklevél formai és tartalmi jegyeinek elemzését lásd KŐFALVI TAMÁS: A pécsvárad konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban (1254–1301). In: Capitulum I. 130–132.

<sup>26</sup> GÁLLOS 1988. 22. a hiteleshelyi tevékenység megindulását „az Aranybulla első kiadásának idejére” teszi, tehát nagyon közel az alapítólevél hamisításának általa feltételezett időpontjához. A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdeteiről készült átfogó tanulmány: SOLYMOSI LÁSZLÓ: A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I–III. Szerk. TAKÁCS IMRE. Pannonhalma 1996. I. 481–498. Az általa felvázolt képbe jól beleillik a Pécsvárad csete, amelynek hiteleshelyi tevékenysége a többi bencés konventtel összhangban indulhatott meg, annak ellenére, hogy ennek a XIII. század első feléből származó, írásos bizonyítéka nem maradt fenn.

<sup>27</sup> Az apáti pecsét 1215-ből fennmaradt lenyomata révén természetesen abban is biztosak lehetünk, hogy az apátok ekkor már minden hivatalos ügyben ezen pecsétjüket és rajta ezt a névalakot használták.

<sup>28</sup> A középkori írásgyakorlatban az *y* és az *ʒ* használata teljesen következtetlen volt, ezért az ebből eredően eltérő alakokat nem tekintem önálló névváltozatnak, miként a *w~v* variánsokat sem.

a város monostorához címzett, illetve az azt említő oklevelekben. A 'Pécsváradi' név *Pechwarad* alakban először Károly Róbert egy 1316-ban kiadott oklevelének<sup>29</sup> dátumsorában olvasható. Az egyes névalakok használata természetesen még sokáig ingadozik, ezt mutatja, hogy Miklós apát 1323-ban mint *abbas de Pechwaradino* eszközölte ki a királynál a monostor alapítólevelének átírását,<sup>30</sup> 1329-ben pedig utódja, Dethmarus mint *abbas monastery de Varadino-Pechiensis* teszi ugyanezt.<sup>31</sup> Dethmarus apát már I. Károly 1325. február 17-én kelt oklevelében is felbukkan. Ekkor a király megparancsolja a budai káptalannak, hogy a pécsváradi apát (*abbas de Pechwarad*) és Nevegyi András fia Miklós közt támadt per kapcsán Nevegy birtok határait járják be.<sup>32</sup>

A névhasználat szempontjából érdekes – mert sok szempontból öntörvényű fejlődést mutat – a hiteleshely gyakorlata. Az 1254 és az 1526 közötti időszakot a konvent kiadványainak *intitulatio*iban szereplő névalakok alapján három periódusra lehet osztani. Az első szakasz 1254 és 1351 közé tehető. Ebben az időszakban a konvent kizárólag a '(W/V)arad(y/i)ensis' alakváltozatot használta. Ekkor még a konventhez intézett parancslevelek is döntően ezen formák valamelyikét tartalmazzák, de már feltűnik a későbbi változások előjele is.<sup>33</sup> A

<sup>29</sup> Az 1316. május 15-én kelt oklevél dátumsora szerint: *Datum in campis prope Pechwarad*, vagyis kelt a Pécsváradi melletti mezőn. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia 1301–1387. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Bp.–Szeged 1990–. (a továbbiakban: AOkl.) IV. 283.

<sup>30</sup> F. VIII/2. 336. (1322-es dátummal); Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tom. I–IV. Bp. 1885–1891. I/4. 573.

<sup>31</sup> F. VIII/3. 351.

<sup>32</sup> Átírva a budai káptalan 1325. március 14-én kelt, a parancslevél szövegétől valószínűleg nem függetlenül, de ugyancsak *Pechwarad* alakot tartalmazó jelentésében. Kiadása: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III. Collegit et edidit LUDOVICUS CRESCENS DEDEK. Strigonii 1924. 61–63. (106. sz.).

<sup>33</sup> Ennek jó példája Károly Róbertnek a konventhez intézett, 1322. február 9-én kelt parancslevele, amelyben a monostor megjelölésére a *Waradiensis prope Peech* kifejezést használja. Átírja a pécsváradi konvent, egyébként *Waradiensis* alakú *intitulatio*t tartalmazó, március 7-én kiadott jelentésében. DL 76299. Z. I. 212–213. (244. sz.). Ugyancsak ennek példája Károly király egy másik, 1331. február 22-én, Visegrádon kelt parancslevele, amelynek címzésében a *Conventus ecclesie de Pechwaradya* formát olvashatjuk. F. VIII/3. 525.



konvent hiteleshelyi gyakorlatából az 1351. július 26-án kiadott oklevél<sup>34</sup> az első, amelynek *intitulatio*jában a *'Pechwaradyensis'* alak tűnik fel. Az oklevélben magánjogi ügyről van szó, a konvent előtt Siklósi Gyula testvérének a fia, István mester, a pécsi káptalannak az ő számára tett szívességét viszonzandó, a Beketetey nevű hegy alatt lévő Herenehfeulde nevű szántóföldjét, a hozzá tartozó vásár- és hegyvám kivételével, zálogba adja a káptalannak. A konventhez intézett és a jelentésben átírt parancslevelekben azonban ennél némileg korábban, már 1348-ban<sup>35</sup> felbukkan a *'Pechwaradyensis'* forma, de a *relatioba* ekkor még nem kerül bele.

A konvent gyakorlatában az 1351 és az 1410 közötti több mint fél évszázadot a névhasználat ingadozása jellemzi. Hosszabb-rövidebb ideig mintha az egyik vagy a másik alak következetesebb használatát láthatnánk, de egyik változat sem válik kizárólagossá. Az átmenetiség alapvető jellemzője például, hogy a konvent, bár a jelentéseiben átírt parancslevelek az 1350-es évektől lényegében kizárólag a *'Pech(w/v)arad(y/i)ensis'* alakváltozatot használják, a jelentések *intitulatio*iban sokáig még mindig a régebbi alakot szerepelteti. Ebben az archaizáló névhasználatban talán az is közrejátszhatott, hogy a konvent hiteleshelyi tevékenysége során mindvégig egyetlen pecsétet használt,<sup>36</sup> és az ennek feliratában szereplő névalak, valamint a *mandatum*okban feltűnő újabb változat között ekkor még

<sup>34</sup> DL 87257. KŐFALVI TAMÁS: A pécsváradai konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526. Szeged 2000. (Kézirat.) (a továbbiakban: KŐFALVI 2000.) 202. sz.

<sup>35</sup> DF 259868. Az oklevél dátumsora hiányos, kelte 1348. január 25. előttre tehető. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk. NAGY IMRE, NAGY GYULA. I–VII. Bp. 1878–1920. V. 167–168. (78. sz.); Regesztája: CSÖRE PÁL: A magyar erdőgazdálkodás története. Középkor. Bp. 1980. 278.

<sup>36</sup> Ezen két enyhén befelé döntött, csavart oszlop között feszülő, szegmens ívű baldachin alatt a trónuson ülő Szent Benedek, a monostor védőszentje látható. A patrónus fején *infulat*, vállán mercv, „V” alakú ráncokba rendeződő *casulac* visel. Jobbját áldó ujjtartással emeli fel, bal kezében pásztorbot tart. A trónus a baldachin oszlopaihoz hasonló csavart lábakon áll. Pálcák közé illesztett majuszkulás körirata: + SIGILLVM CAPITVLI WARADIENSIS. TAKÁCS IMRE: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Bp. 1992. 77. Takács Imre a pecsét keletkezését, annak ikonográfiai jellemzői alapján, a XIII. század elejére teszi. A pecsétnek egyébként a konvent 1402. november 29-én kelt oklevelén függött példányáról, az oklevél 1403. szeptember 13-án, Mihály óbudai örkanonok által kiadott átiratában (DL 1430.) pontos leírás maradt fenn.

talán a kiadványok hitelességét befolyásolható ellentmondást véltek felfedezni.<sup>37</sup> Másrészt viszont nagyon is érthető az új névhasználat megjelenése, hiszen az oklevelezési gyakorlat XIV. századi fellendülése révén az országos hatáskörű írószerveknél valószínűleg egyre nagyobb szükség lett arra, hogy Pécsvárad, Nagyvárad és Váradhegyfok hiteleshelyeit, nevüket alakitanilag is eltérővé téve, egyértelműen elkülönítsék az iratokban.<sup>38</sup> A hiteleshelyi oklevelek tanúsága szerint a *'Pech(w/v)arad(y/i)ensis'* típusú névváltozat feltűnése a konvent hiteleshelyi gyakorlatában egyértelműen a hivatali írásbeliség nagyfokú elterjedésének köszönhető. A hivatalos szervektől érkező oklevelek által sugallt névhasználat természetesen nem maradt hatástalan a konvent írásgyakorlatára. Míg az 1350-es, 60-as és 70-es években<sup>39</sup> – miközben természetesen sorra kapják és írják át az újabb változatot tartalmazó parancsleveleket – a konvent még szilárdan ragaszkodik a régebbi névalakhoz, addig a 80-as és a 90-es évek gyakorlata során ez a tendencia már megtörni látszik. Amellett ugyanis, hogy immár a jelentő oklevelek *intitulatio*iba is – függetlenül attól, hogy átírják-e a parancslevelet vagy sem – az újabb névalakok kerülnek,<sup>40</sup> a magánjogi tartalmú oklevelek is egyre

<sup>37</sup> Ezt a magyarázatot gyengíti, hogy új pecsétet akkor sem készítettek, amikor a *Pechwaradiensis* forma már a konvent írásgyakorlatában is elfogadottá és megszokottá vált.

<sup>38</sup> A 'Pécsvárad' név kialakulásában a település, illetve a monostor Pécshez való közelsége volt a döntő, miként azt az említett forrásokban felbukkanó *Varadinum-Pechiensis* 'Pécsi-Várad' és a *prope Pech* 'Pécs melletti Várad' kifejezések is sugallják. A Pécsvárad név valószínűleg az ilyen típusú megjelölések egyszerűsödése nyomán kristályosodhatott ki. A Pécsvárad névalak eredetét már Koller is a Pécshez való közelséggel (2 óra utazás) magyarázza. KOLLER I. 11.

<sup>39</sup> 1356. 04. 19. (DL 87317.), 1358. 09. 28. (DL 77237.), 1359. 04. 17. (DL 4828.), 1362. 01. 02. (DL 77299.), 1362. 03. 19. (DL 49278.), 1365. 03. 01. (DL 87398.), 1366. 12. 10. (DL 5511. és DL 5512.), 1367. 03. 25. (DL 5528.), 1367. 12. 12. (DL 5621.), 1369. 09. 14. (DL 77429.), 1371. 03. 28. (DL 77467.), 1373. 03. 25. (DL 77538.), 1377. 07. 17. (DL 6438.), 1378. 05. 25. (DL 77704.), 1382. 05. 18. (DL 77849.), 1382. 07. 21. (DL 77855.)

<sup>40</sup> 1383. 01. 26. (DL 77868.), 1383. 02. 07. (DL 77870.), 1385. 02. 10. (DL 7130. és DL 7131.), 1389. 01. 28. (DL 77996.), 1389. 05. 21. (DL 259880.), 1389. 10. 12. (DL 78013. és DL 73014.), 1390. 01. 31. (DL 78023.), 1390. 02. 22. (DL 78026.), 1390. 02. 27. (DL 78028.), 1390. 06. 01. (DL 78033.), 1390. 12. 09. (DL 42469.), 1391. 01. 21. (DL 78050.), 1391. 02. 22. (DL 78055.), 1391. 05. 14. (DL 78061.), 1392. 11. 26. (DL 78085.), 1392. 12. 14. (DL 82865.), 1393. 01. 20. (DL 78091.), 1394. 08. 10. (DL 260066.), 1398. 05. 23. (DL 78244.)

inkább ezeket használják.<sup>41</sup> Az 1410-ig tartó átmeneti időszakban azonban egyik névalak sem válik uralkodóvá, a régi és az új alakok feltűnnek a közjogi és magánjogi oklevelek szövegeiben egyaránt. Ha áttekintjük a XV. század első évtizedéből fennmaradt hiteleshelyi okleveleket,<sup>42</sup> akkor láthatjuk, hogy a konvent az okleveleinek *intitulatio*iban még a XV. század első felében is igyekezett a hagyományos névalak használata mellett kitartani.

Az oklevél dátuma	Az oklevél jelzete	Névváltozat			
		Régi ( <i>W/V</i> ) <i>arad(y/i)ensis</i> )		Új ( <i>Pech(w/v)</i> ) <i>arad(y/i)ensis</i> )	
		közjogi	magánjogi	közjogi	magánjogi
1. 1400. 01. 01.	DL 1430.	+			
2. 1400. 03. 02.	DL 78338.	+			
3. 1400. 03. 21.	DL 78342.			+	
4. 1400. 03. 24.	DL 78343.	+			
5. 1400. 04. 08.	DL 78349.	+			
6. 1400. 04. 20.	DL 78352.		+		
7. 1400. 04. 27.	DF 250431.		+		
8. 1400. 05. 20.	DL 1430.	+			
9. 1400. 06. 28.	DL 78365.	+			
10. 1400. 07. 05.	DL 78366.		+		
11. 1400. 07. 09.	DL 78369.		+		
12. 1400. 07. 26.	DL 1430.	+			
13. 1400. 07. 30.	DF 259908.		+		
14. 1400. 08. 10.	DL 78382.			+	
15. 1400. 08. 19.	DL 78387.				+
16. 1400. 08. 28.	DL 1430.	+			
17. 1400. 10. 13.	DL 8587.		+		
18. 1401. 01. 30.	DF 230817.		+		
19. 1401. 02. 26.	DL 78421.	+			
20. 1401. 03. 22.	DL 78427.		+		

<sup>41</sup> 1384. 09. 30. (DL 7101.), 1385. 02. 10. (DL 7131.), 1386. 10. 03. (DL 77938.), 1387. 06. 13. (DL 7279.), 1388. 07. 27. (DL 7287.), 1390. 05. 09. (DL 87609.), 1390. 08. 31. (DL 78038.), 1391. 01. 30. (DL 78051.), 1391. 07. 16. (DL 87617.), 1392. 06. 14. (DL 7794.)

<sup>42</sup> A névhasználat vizsgálata szempontjából természetesen csak az eredeti és a szó szerint átirrt formában fennmaradt oklevelek jöhetnek számításba.

KÖFALVI TAMÁS

Az oklevél dátuma	Az oklevél jelzete	Névváltozat			
		Régi (W/V)arad(y/i)ensis		Új (Pech(w/v)arad(y/i)ensis)	
		közjogi	magánjogi	közjogi	magánjogi
21. 1401. 05. 23.	DL 1430.	+			
22. 1401. 05. 29.	DL 78443.		+		
23. 1401. 05. 29.	DL 87862.		+		
24. 1401. 08. 01.	DL 78459.		+		
25. 1401. 10. 06.	DL 78462.		+		
26. 1401. 10. 06.	DL 78463.	+			
27. 1401. 12. 15.	DL 1430.	+			
28. 1402. 03. 09.	DL 78480.		+		
29. 1402. 03. 31.	DL 8705.		+		
30. 1402. 04. 10.	DL 78488.			+	
31. 1402. 04. 14.	DL 1430.	+			
32. 1402. 05. 22.	DL 78497.				+
33. 1402. 07. 06.	DL 78507.			+	
34. 1402. 08. 20.	DL 78512.		+		
35. 1402. 09. 13.	DL 78516.		+		
36. 1402. 09. 30.	DL 87692.		+		
37. 1402. 11. 24.	DL 78532.		+		
38. 1402. 11. 29.	DL 1430.	+			
39. 1402. 11. 30.	DL 78533.		+		
40. 1403. 02. 11.	DL 78544.		+		
41. 1403. 06. 11.	DL 78560.		+		
42. 1403. 07. 25.	DL 87702.		+		
43. 1403. 10. 16.	DL 87704.		+		
44. 1403. 12. 14.	DL 87762.			+	
45. 1404. 01. 11.	DF 278002.			+	
46. 1404. 05. 08.	DL 87712.			+	
47. 1404. 07. 02.	DL 78595.		+		
48. 1404. 09. 28.	DL 78598.		+		
49. 1405. 02. 01.	DF 259918.	+			
50. 1405. 04. 29.	DL 78630.			+	
51. 1405. 05. 29.	DL 78631.		+		
52. 1405. 07. 10.	DL 9114. DL 8923.	+			
53. 1405. 10. 31.	DF 259920.	+			

*Pécsvárad nevéről, különös tekintettel a konvent hiteleshelyi gyakorlatára*

Az oklevél dátuma	Az oklevél jelzete	Névváltozat			
		Régi ( <i>W/V</i> ) <i>arad(y/i)ensis</i> )		Új ( <i>Pech(w/v)</i> ) <i>arad(y/i)ensis</i> )	
		közjogi	magánjogi	közjogi	magánjogi
54. 1405. 11. 30.	DL 6816.		+		
55. 1406. 01. 23.	DL 78663.	+			
56. 1406. 05. 21.	DL 78697.		+		
57. 1406. 05. 21.	DL 87768.		+		
58. 1406. 06. 07.	DF 259922.			+	
59. 1406. 06. 14.	DL 78700.			+	
60. 1406. 10. 25.	DL 78741.				+
61. 1407. 03. 12.	DL 78780.				+
62. 1407. 04. 07.	DF 259925.			+	
63. 1407. 06. 03.	DL 78792.			+	
64. 1408. 02. 09.	DF 218650.		+		
65. 1408. 04. 05.	DL 9401.			+	
66. 1408. 06. 13.	DL 87802.		+		
67. 1408. 12. 03.	DL 78863.			+	
68. 1409. 04. 23.	DL 78876.		+		
69. 1409. 06. 10.	DL 87815.				+
70. 1409. 09. 15.	DL 78906.	+			
71. 1409. 08. 01.	DL 87818.				+
72. 1409. 08. 11.	DL 78896.			+	
73. 1409. 11. 04.	DL 78910.				+
74. 1409. 11. 09.	DL 78911.		+		
75. 1409. 11. 18.	DL 9607.				+
76. 1409. 12. 07.	DL 9609.			+	
77. 1410. 03. 17.	DL 78927.		+		
78. 1410. 04. 08.	DF 259930.			+	
79. 1410. 04. 22.	DL 78932.	+			
80. 1410. 07. 25.	DL 78948.			+	
81. 1410. 07. 27.	DL 78949.				+
82. 1410. 08. 20.	DL 78955.			+	
83. 1410. 08. 20.	DL 78956.			+	
84. 1410. 08. 25.	DL 78958.		+		
85. 1410. 10. 04.	DL 78961.				+
Összesen		20	35	20	10
Mindösszesen		55		30	

A konvent ezen törekvése, szembesülve az új névalak egyre gyakoribb feltűnésével, különösen nagy változatosságot eredményezett az évtized utolsó három évében. Az adatok összesítéséből – amennyiben elfogadjuk, hogy a fennmaradt oklevelek eloszlása nagyjából jól reprezentálja a ténylegesen keletkezett iratmennyiség arányait<sup>43</sup> – kitűnik, hogy a konvent gyakorlatában még a XV. század elején is inkább a régi névalak használata volt a jellemző. Az eredményekből az is látható, hogy az új névalak valóban a konventhez parancslevelet küldő, avval a mindennapi ügyintézés terén kapcsolatot tartó jogintézmények hatásának köszönhetően kerülhetett be a konvent okleveleibe, hiszen amíg a más hivatali szervekkel összeköttetést teremtő közjogi tárgyú oklevelek között ugyanannyinak az *intitulatio*jában használják az új, mint a régi alakot, addig a magánjogi ügyleteket rögzítő kiadványok egyértelműen a név archaikusabb formáját őrzik. A jelentő-oklevelek vizsgálatával az új névváltozat elterjedésének folyamata is megrajzolható ebben az időszakban, hiszen a régi alak 20 alkalommal történt használata közül 15 esik a vizsgált évtized első felére – az újabb alak 8 feltűnése mellett –, míg az új alak ugyancsak 20 esetben történt megjelenése közül 12 adatolható az évtized második feléből, amikor viszont a régít már csak ötször használják a jelentésekben. Ezeknek az arányoknak a jelentőségét az a tény is alátámasztja, hogy – 1405 július havát véve az évtized közepének – a vizsgált időszakból fennmaradt 40 közjogi oklevél pontosan fele-fele arányban oszlik meg az évtized első és második öt éve között.

A névhasználat átmeneti időszakának érdekes emlékei azok az oklevelek, amelyeknek nemcsak *intitulatio*iban, hanem *contextus*ában is szerepel a település elnevezése, illetve amelyek különböző fennmaradt példányai alapján a névhasználat változása mutatható ki. Ezek közül elsőként a pécsváradi (*Varadiensis*) konvent 1380. október 11-én kelt oklevelét<sup>44</sup> lehet megemlíteni, amely révén jelenti I. Lajos királynak, hogy Szepesi Jakab volt országbíró azon ítéletlevelének értelmében, amely Bálint pécsi püspök mint felperes, és Töttös fia László mester mint alperes közt, a püspök Narad, valamint László mester Loca, Kerekeghaz és

---

<sup>43</sup> Erre bátoríthat az is, hogy a vizsgált időszakból fennmaradt iratok csoportjában a közjogi és a magánjogi oklevelek száma majdnem megegyzik (40, illetve 45).

<sup>44</sup> DL 77798. Z. IV. 160–165. (140. sz.)

Moysa nevű birtokának elhatárolása és felbecslése körül folyt perben hozott döntést, a felperest képviselő királyi emberrel Demeter testvért, az alperest képviselő királyi emberrel pedig János pap testvért küldte tanúul, akik október 6-án a kérdéses birtokokra mentek, amelyek közül elsőként a püspök Narad nevű birtokának határát járták be. A határleírásban említik a Danoch faluból Pécsváradra (*Varadinum*) vivő utat. A kiküldöttek ezután Loca birtok határát járták be, amely egy szilfánál kezdődik, ahol Loca és Narad birtokok, valamint a pécsvárad (Pechwaradiensis) monostor Zeer nevű birtoka határos.

A város nevének következetlen használatát ebben az esetben nem is igazán az mutatja, hogy az *intitulatio*ban használt, régebbi alak mellett az oklevél szövegében feltűnik az újabb forma is, hanem, hogy még a régi is megtalálható ugyanott, sőt, az itt szereplő *Pechwaradiensis* névváltozat a régebbi *Varadiensis* alakról lett – ismeretlen okból – átváltoztatva. Ez alapján is elmondható, hogy az oklevél megírása idején az újabb alak még valószínűleg szokatlannak, bár már elfogadottnak számított.

A régebbi névalak oklevélformulában tapasztalható rögzültségének más példái is említhetők. A konvent 1384. április 18-án kelt oklevelében<sup>45</sup> – amelynek *intitulatio*ja a *Varadiensis* névalakot tartalmazza – jelentette Mária királynőnek, hogy Szécsi Miklós országbíró oklevele értelmében a királynői emberrel tanúul küldte János pap testvért, akik István egykori vajdát először április 18-án Pécsvárad (*civitas Pechwaradiensis*) városában, másodszor április 19-én Pécs városában, harmadszor pedig április 21-én Gyula faluban, azaz három megyei vásáron, az országbíró oklevelében foglaltak kapcsán a királynői jelenlét elé idézték Töttös fia László mester ellenében.

A pécsvárad (Pechwaradiensis) konvent 1395. július 11-én kiadott oklevele<sup>46</sup> szerint megjelent előtte többek között a margitszigeti apákonvent perjel-nőjének, Paztohi Nagy Domonkos lányának: Margitnak és az apácáknak a

<sup>45</sup> DL 77899. Z. IV. 278–279. (234. sz.) Dátumai ellentmondóak, valószínű kelte április 25., miként azt Z. VII/1. 277. 3. lábjegyzete is említi.

<sup>46</sup> DL 8079. Magyar erdészeti oklevéltár I. 1015–1742. Szerk. TAGÁNYI KÁROLY. Bp. 1896. 24. (83. sz.) (részlet) és Zsigmondkori oklevéltár. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR, BORSA IVÁN. I–VI. Bp. 1951–1999. (a továbbiakban: ZsO.) I. 4039. sz.

nevében Gál domonkosrendi szerzetes, valamint a székesfehérvári káptalan nevében Pécsváradi (*Pechwaradiensis*) János székesfehérvári és pécsi kanonok, Felzegchew birtok *rectora*, akik a Felzegchew és Kischele nevű birtokok közt fekvő erdők közös használata tárgyában kiegyeztek egymással.

1400. március 24-én a pécsváradi (*Waradiensis*) monostor konventje jelentette<sup>47</sup> Bebek Ferenc és Maróti János macsói bánoknak, hogy Matucsinai Demeter fia Ferenc és Gyulai Frank, Baranya megyei alispánok és szolgabírák 1400. március 15-én Nagyfaluban kelt és itt átírt oklevelének értelmében Hazugdi *Litteratus* György királyi emberrel tanúul küldte Miklós pap testvért, akik március 21-én Janusy birtokon – az egyik részről a Gadani Pétert és Mihályt képviselő Imre pécsváradi és Corhardus zselicszentjakabi apát, János mester pécsváradi jegyző, Theremhegh-i Byka János és Abel-i Antal, a másiktól pedig a pécsi káptalant képviselő fogott bírák társaságában – megjelentek, ahol azonban, mivel a káptalan képviselői a fogott bírák által javasolt egyezséget nem fogadták el, megegyezés nem jött létre. Az oklevél *intitulatio*ja ebben az esetben is eltér a város nevének összes többi, *Pechwaradiensis* alakú előfordulásától, vagyis a parancslevél címzésében szereplő és a tulajdonnevekhez kapcsolt jelzőktől egyaránt.

1400. május 20-án a pécsváradi (*Waradiensis*) konvent jelenti<sup>48</sup> Zsigmond királynak, hogy a Gyula melletti Szent László-kolostor remeteszerzetesei számára egy évre kiadott, általános érvényű parancslevelének engedelmeskedvén, Lothard-i Caspar királyi emberrel tanúul küldte István pap testvért, akik május 19-én a Szent László-kolostorba menvén, nemes és nem nemes emberektől, de főképp a kolostor és Bálint bíboros, pécsi püspök Dergesche nevű birtokának szomszédaitól és határtársaitól megtudták, hogy kis idővel azelőtt – amikor a kolostornak még volt halastava – Dergesche felől nem lehetett más úton a kolostor felé menni, csak azon a kaptatón (*scansorium*), amelyen a Dergesche-iek a kolostorhoz zarándoklat céljából (*causa peregrinacionis*) szoktak felmenni, ám az említett Dergesche-iek önkényesen egy hosszú utat készítettek, amelyen az ott

<sup>47</sup> DL 78343. Z. V. 156–158. (137. sz.); ZsO. II. 152. sz.

<sup>48</sup> Az oklevél eredetiben nem maradt fenn, átírata: Mihály óbudai örkanonok, 1403. szeptember 13. (DL 1430.) KŐFALVI 2000. 448. sz.



közlekedő szerzeteseket sokszor megtámadták. A pécsváradi konvent hiteleshelyi gyakorlatában ez az egyetlen olyan oklevél, amelynek dátumsora a kiadás helyét is tartalmazza. A név, az *intitulatio*tól eltérően, *Peczwarad* alakban szerepel benne. Ezek az oklevelek felhívják a figyelmet arra, hogy a névhasználat szempontjából különbséget kell tenni aszerint, hogy az egyes névalakok a hiteleshelyi oklevelek *intitulatio*iban szerepelnek-e vagy más vonatkozásban kerülnek az oklevél szövegébe. Míg ugyanis az első esetben egy formulás rész elemeként a régi formában jelennek meg, addig az oklevél szövegének más helyein már az újabb változatban tűnnek fel. Az *intitulatio*kban mutatkozó állandóságra törekvés valószínűleg annak is betudható, hogy a változás, az új alakok megjelenése a formulákban jóval lassabban történt meg, mint az oklevél egyéb részeiben.

A névhasználat két különböző szakaszának beszédes emléke az az oklevél, amely szövegének két eltérő időpontban készül átiratával tanúskodik a változásról. A pécsváradi monostor konventje előtt 1381. augusztus 15-én Szántói Demeter fia Pál megjelenvén elmondta, hogy a Baranya megyében fekvő Chusa nevű vásárolt birtokát, amely egy másik, szintén Chusa nevű birtokával érintkezik, és amelyet a néhai Nana *comes*, lelke üdve érdekében, a margitszigeti Szent Margit-monostor apácáinak adományozott, ő pedig királyi engedéllyel visszakért, most Elena nevű lányának adományozta.<sup>49</sup> Ez az oklevél különösen fontos bizonyítéka a konvent névhasználatában bekövetkezett változásnak. Az oklevélnek ugyanis nem maradt fenn eredeti példánya, ehelyett két átirat őrizte meg azt számunkra. Mindkettőt a pécsváradi konvent készítette, az egyiket 1405. november 30-i,<sup>50</sup> a másikat pedig 1421. március 28-i<sup>51</sup> keltezéssel adta ki. Az 1405-ben készült átiró oklevél *intitulatio*ja a *Waradiensis* névalakot tartalmazza, miként a benne átiró oklevélé is. Az 1421-ben történt átirás idejére azonban nyilvánvalóan változás következett be a konvent névhasználatában, amit az is bizonyít, hogy ekkor már nemcsak az átiró oklevél *intitulatio*ja olvasható

---

<sup>49</sup> KŐFALVI 2000. 355. sz.

<sup>50</sup> DL 6816. KŐFALVI 2000. 506. sz.

<sup>51</sup> DL 6817. KŐFALVI 2000. 609. sz.

*Pechwaradiensis* alakban, hanem az átírt oklevélét is erre javították át.<sup>52</sup> Ez a változtatás annál is inkább figyelemre méltó, mert mindkét átírás motivációját a nagyobb jogbiztonság elérése jelentette, tehát a konvent ezekben az esetekben tudatosan törekedhetett – minden bizonnyal a hitelesség biztosítása érdekében – az éppen használatos névalaknak akár visszamenőleges alkalmazására is.

A pécsváradi konvent ránk maradt hiteleshelyi okleveleinek *intitulatio*iban – egyetlen, később említendő eset kivételével – 1411. október 19-én tűnik fel utoljára a *Waradiensis* névalak.<sup>53</sup> Ettől kezdődően a konvent, immár a hozzá intézett parancslevelekben, illetve az oklevél szövegének egyéb részeiben szereplő alakokkal megegyezően, a *Pec(h/z/s)(w/v)arad(y/i)ensis* névváltozatot használta önelnevezésében. Ebből a tendenciából csak egyetlen, ám annál szemeszököbb kivétel van. Az ezt tartalmazó oklevél hitelességével szemben kétség nem merülhet fel, *intitulatio*ja így azt bizonyítja, hogy kiadásának idején a konvent nevének legrégebbi formái sem merültek még a feledés homályába. Az 1413. március 19-én kiadott privilégium<sup>54</sup> szerint a Vas-hegy lábánál álló pécsváradi (*Waradiensis de subpede montis Ferrei* [!]) monostor konventje mindazon szolgálatokért, amelyeket a monostor pécsváradi polgáraiért, jobbágyaiért és magáért a monostorért a néhai Imre pécsváradi bíró fia: *Litteratus* János pécsváradi polgár (*civis Waradiensis*) már ifjú kora óta, felmenőivel és őseivel, rokonaival és társaival együtt tett, s amelyek közül itt csak az említessék, hogy amikor a városban (*civitas Waradiensis*) egy néhány megátalkodott által okozott tűzvész pusztított, amelynek következtében János nagy háza (*pallacium*) is – amely Szent Péter apostol templomának északi sarkán állt – leégett, s amely ezután, a monostor és a város szégyenére, még évek múltán is elhagyatottan állt, de végül Imre bíró, az említett János apja, igen nagy költséggel és fáradtsággal

<sup>52</sup> Nincs okunk feltételezni, hogy az átírás ebben az esetben egy másik, az újabb alakot tartalmazó példányról készült volna. Mivel az átírt és az átíró oklevél kiadója is a pécsváradi konvent volt, az *intitulatio* átjavítására valószínűleg a hitelesség megkérdőjeleződésének veszélye nélkül vállalkozhattak.

<sup>53</sup> DL 79036. Nyílt oklevél. Z. VI. 154–155. (98. sz.); ZsO. III. 1089. sz.

<sup>54</sup> DL 10053. ZsO. IV. 319. sz. Az oklevél azért is értékes darabja a pécsváradi konvent hiteleshelyi működése nyomán fennmaradtaknak, mert egyedül ebben található a város történetére vonatkozó közvetlen információ.

helyreállította. Ám alighogy kész lett, néhány hitszegő férfi felgyújtotta a várost, s a tűzben az újjáépített ház is leégett. Ezután legalább 20 éven át elhagyottan állt, tetőzete és építményei teljesen elpusztultak, és János kúriájáig terjedően teljesen elhagyatottnak látszott. Végül Ozorai Pipo temesi ispán, a monostor *gubernatora* megígérte testvérének, az apátnak, hogy a helyreállításban segíteni fogja Jánost, és különmegbízottja révén a konventnek is ezt javasolta. A konvent ezért – miután káptalanjában (*in capitulo*) megtanácskozta a dolgot – az említett házat, minden tartozékával és haszonvételével együtt, tudniillik egy észak felé eső kerttel, egy keletre eső kúriával, János másik házhelyéig, valamint az abban lakókat 60 évre mentesíti a *collecta* fizetése alól, az épület helyreállításának elősegítése érdekében pedig elengedi a János két szőlője után szedett kilencedet és tizedet. Az egyik szőlő a város (*civitas Pechwaradiensis*) fölött északra, a kolostor része mellett, a Zenthlazlo-ra vivő nagy úttól délre, a másik pedig a város (*civitas Waradiensis*) nyugati részén, Benedek fia Mihály, Szabó László, a Mindenszentek templom papja: György, Varga Moor, Bakó Elyas, Simon és István, valamint Fonag János, a monostor polgárainak szőlője mellett fekszik. Az adómentesség akkor is érvényes, ha az apát vagy emberei ínségük miatt a polgároknak, Jánosnak, vagy az épület lakóinak a borára adót akarnának kivetni.

Az oklevél *intitulatio*jában ismét feltűnik tehát a 'Vas-hegy lábánál' megjelölés, az oklevél szövege pedig mind a *Waradiensis*, mind pedig a *Pechwaradiensis* formát tartalmazza, két évszázad névalakjait sűrítve magába ezáltal.<sup>55</sup> E sajátos névhasználat motivációját egyéb adatok hiányában sajnos, nemigen lehet megmagyarázni. Az ügy jelentőségéből kifolyólag talán az oklevél ünnepélyességének fokozása érdekében, tudatos archaizálásról lehetett szó az *intitulatio*ban. Fontosabb azonban annak a hangsúlyozása, hogy az itt felbukkanó, archaikusnak tekinthető névváltozatot (is) tartalmazó kiadványok – annak ellenére, hogy nem maradtak ránk – még a XV. század elején, sőt esetleg később is készülhettek. Valószínű azonban, hogy ezek csak egyedi példái lehettek a konvent archaikusabb névhasználatának, a közjogi írásbeliség mindennapi

---

<sup>55</sup> A névalakok következtelen használatának legjobb bizonyítéka, hogy az oklevél szövegében a két szőlő helyének meghatározása során – tehát azonos helyzetben – is eltérő névváltozat szerepel.

gyakorlata ugyanis a XV. század elejétől kezdve következetesen a ma is használt névalak latinizált változatát részesítette előnyben.

Összefoglalásként elmondható, hogy a Pécsvárad településének, illetve monostorának megjelölésére szolgáló nevek középkori történetében igen jelentős szerepet játszott a közhitű írásbeliség kialakulása és elterjedése. Ennek az eredménynek nem is elsősorban az az oka, hogy a hiteleshelyi oklevelek a névhasználat számszerűen is gazdag forrásbázisát nyújtják, hanem az, hogy magának a hiteleshelyi munka alapját jelentő írásbeliségnek és a középkori magyar joggyakorlat változásainak minden bizonnyal meghatározó szerepük volt az egyes névalakok megjelenése, használata és háttérbe szorulása szempontjából is. A település nevének fejlődését és az egyes névváltozatoknak a hiteleshelyi oklevelekben való megjelenését tanulmányozva, világosan elkülöníthetők a konvent névhasználatának egyes szakaszai, bár a névfejlődés XIII. század közepéig tartó periódusáról még nem tanúskodnak hiteleshelyi kiadványok. Az újabb névalakok megjelenése és a hiteleshelyi oklevelekben való tükröződése viszont az oklevelek formulás részeiben és magában a szövegben eltérő ütemben zajlott, így a konvent hiteleshelyi írásbelisége egyaránt volt elősegítője és hátráltatója is a középkori névfejlődésnek.